

РІВНЕНСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ЦЕНТР НАЦІОНАЛЬНО –
ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ»
РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

ПОГОДЖЕНО

Протокол засідання науково-
методичної ради Рівненського
обласного інституту післядипломної
педагогічної освіти

від 14 червня 2024 р. № 3

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ департаменту освіти і науки
Рівненської обласної державної
адміністрації

від 20 червня 2024 р. № 154

Навчальна програма з позашкільної освіти
еколого-натуралістичного напрямку
гурток «Людина і довкілля»
2 роки навчання

м. Рівне-2024

Автори:

Раїса РОМАШКО – керівник гуртків комунального закладу «Центр національно – патріотичного виховання та позашкільної освіти» Рівненської обласної ради;

Світлана ЛУЦИШИН – керівник гуртків комунального закладу «Центр національно – патріотичного виховання та позашкільної освіти» Рівненської обласної ради.

Рецензенти:

Інна ВЛАСЮК – методист комунального закладу «Центр національно – патріотичного виховання та позашкільної освіти» Рівненської обласної ради;

Олена КУЗЬМІН – завідувач кабінету освітнього адміністрування Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Ставлення до довкілля формується в процесі взаємодії емоційної, інтелектуальної та вольової сфер психіки дитини. Зміст навчального матеріалу програми «Людина і довкілля» знайомить юннатів із представниками флори і фауни; умовами існування, які необхідні для живих істот; елементарними відомостями про взаємодію живої та неживої природи їхнім впливом на здоров'я людини; вчить дітей орієнтуватися в найближчому природному середовищі.

Програма складається з двох частин і розрахована на два роки навчання для дітей молодшого та середнього шкільного віку.

Мета програми – виховання екологічної культури, цілісного світобачення, громадянської відповідальності за збереження біологічного різноманіття; формування базових компетентностей дітей засобами валеологічної освіти.

Основні завдання програми передбачають формування таких компетентностей:

пізнавальної: спрямованої на формування системи сучасних уявлень про живу природу та створення цілісної картини світу; засвоєння знань про здоровий спосіб життя, переконання в необхідності його дотримання і розуміння головних проблем, які пов'язані із впровадженням його в життя;

практичної, яка передбачає оволодіння уміннями застосовувати отримані знання для пояснення навколишніх явищ, їхнім впливом на здоров'я людини, основними методами діагностики рівня здоров'я і принципами підтримки здорового способу життя;

творчої: спрямованої на формування стійкої потреби у самореалізації та духовному самовдосконаленні; розвиток творчих здібностей та умінь, системного та логічного мислення, здатності проявляти творчу ініціативу, а також на здобуття, підвищення й збагачення у вихованців досвіду власної діяльності, здатності генерувати ідеї, висувати гіпотези, розвивати асоціативне мислення, здатності бачити протиріччя та фантазувати,

переносити знання та вміння у нові ситуації, формувати незалежність суджень, критичного мислення;

комунікативної: спрямованої на досягнення високого рівня освіченості й вихованості, відповідальності й чесності; формування ціннісного ставлення до себе та інших; виховання працелюбства, розвиток уміння самостійного пошуку вирішення проблем, здатності застосовувати у конкретному спілкуванні знання мови, навички роботи у групі та мікрогрупі;

соціальної: спрямованої на розвиток у вихованців моральних і духовних якостей особистості, громадської позиції, здатності до самореалізації та самоорганізації; формування доброзичливості, толерантності, професійного самовизначення, громадянської поведінки, патріотизму, мовної культури.

Усі частини тісно пов'язані між собою і водночас мають самостійний характер. Навчальна програма початкового рівня адаптована до проведення занять в дистанційному форматі.

1-й рік навчання – 144 години на рік, 4 год. на тиждень;

2-й рік навчання – 216 годин на рік, 6 год. на тиждень.

Загальними принципами організації навчально-виховного процесу є: науковість, синтез інтелектуальної і практичної діяльності, індивідуальний підхід, послідовність і поступовість викладення матеріалу.

Форма проведення занять – групова, з урахуванням індивідуальних можливостей і потреб кожної дитини. Кількісний склад навчальної групи 15 вихованців. Навчальний матеріал програми адаптований до занять з вихованцями різного рівня підготовленості.

Основний дидактичний принцип – навчання через наочно-практичну діяльність. В процесі реалізації програми необхідно використовувати наступні методи навчання: пояснювально-ілюстративний, робота з ілюстраціями та відеоматеріалами, демонстрація та практичні роботи.

Початковий рівень, перший рік навчання

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№	Назва розділу	Кількість годин		
		теорети- чних	практичних	усього
1.	Вступ	2	2	4
2.	Рослини – частина живої природи	15	25	40
3.	Гриби	3	3	6
4.	Явища і процеси в довкіллі	10	18	28
5.	Ліс — зелене багатство країни, його збереження й охорона	3	5	8
6.	Рослини - символи України.	14	18	32
7.	Сезонні зміни в природі навесні	6	16	22
8.	Підсумок	2	2	4
Всього:		55	89	144

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступ (4 год)

Теоретична частина. Ознайомлення гуртківців з планом роботи гуртка. Правила техніки безпеки при роботі в кабінеті, під час проведення екскурсій в природу. Людина – частина природи. Значення природи в житті людини. Вплив людини на природу.

Практична частина. Гра «Будьмо знайомі». Проведення конкурсу малюнків «Мій рідний барвінковий край».

2. Рослини – частина живої природи (40 год)

Теоретична частина. Загальна характеристика рослин. Значення рослин у природі та житті людини. Осінні явища в житті рослин.

Культурні та дикорослі рослини. Зернові культури. Овочеві культури. Плодово – ягідні культури.

Кімнатні рослини, їх різноманітність. Способи розмноження кімнатних рослин. Ознайомлення з декоративними рослинами.

Лікарські рослини, та їх значення в народній медицині.

Рослини-рекордсмени. Рослини-синоптики, особливості прогнозування погоди. Рідкісні рослини України та їх охорона.

Практична частина. Виготовлення аплікації з листя дерев, природних матеріалів. Конкурс малюнків: «Щедра осінь», «Веселі овочі». Виготовлення колажу «Культурні та дикорослі рослини», «Овочеві культури». Вирощування зелені на підвіконні. Виготовлення аплікації з паперу «Кошик з фруктами». Догляд за кімнатними рослинами. Полив і обприскування рослин. Вікторина «Чи знаєш ти кімнатні рослини?». Виготовлення аплікації в техніці квілінг «Букет квітів». Складання колажу «Рослини Червоної книги України». Перегляд відеоматеріалів «Зелена аптека». Виготовлення паперових пакетів для зберігання лікарських рослин. Ознайомлення з рослинами – рекордсменами за малюнками, перегляд відеоматеріалів. Виготовлення об'ємної аплікації з паперу «Квіти».

Екскурсія в природу з метою збору природного матеріалу.

Екскурсія у краєзнавчий музей. «Природа рідного краю».

Екскурсія в парк. Осінні явища в житті рослин.

Екскурсія в краєзнавчий музей «Хліборобські традиції рідного краю»

Екскурсія в квіткову теплицю для ознайомлення з різновидами кімнатних рослин.

3. Гриби (6 год)

Теоретична частина. Гриби – живі організми. Будова грибів. Значення грибів у природі та житті людини. Гриби: їстівні та отруйні.

Практична частина.

Екологічна вікторина «Про гриби нічого не знаєш, що ж у лісі ти

шукаєш». Складання колажу «Гриби рідного краю». Виготовлення аплікація з паперу «Гриб мухомор».

4. Явища і процеси в довкіллі (28 год)

Теоретична частина. Жива і нежива природа. Сонячна система. Зірки та комети. Сонце та його значення для жителів планети. Повітря. Склад повітря. Причини забруднення повітря. Вода - джерело життя. Охорона води та її економне використання. Водойми. Джерела і ріки. Ознайомлення з міжнародною програмою GLOBE, з офіційним сайтом програми GLOBE.

Практична частина. Заповнення календаря погоди. Перегляд відеоматеріалів: «Планети Сонячної системи», «Цікаві факти про Сонце», «Властивості повітря». Виготовлення моделі сонячної системи з пластиліну. Аплікація з паперу «Мешканці водойм». Бесіда «Як економно використовувати воду». Внесення даних спостережень на сайт GLOBE. Перегляд фото та відео матеріалів «25 унікальних куточків України, створених природою та людиною».

Екскурсія в природу з метою спостережень за сезонними змінами та збору природного матеріалу. Екскурсія до місцевого озера Операція «Чистий берег». Екскурсія на метеорологічний майданчик «Ознайомлення з приладами».

5. Ліс — зелене багатство країни, його збереження й охорона (8 год)

Теоретична частина. Ліс і його значення в природі та житті людини. Охорона лісів. Типи лісів. Мешканці різних лісів.

Практична частина. Конкурс малюнків «Зимовий ліс». Виготовлення аплікації з кольорового паперу: «Ялинка», «Лісові мешканці».

Екскурсія в зимовий парк з метою підгодівлі зимуючих птахів.

6. Рослини - символи України (32 год)

Теоретична частина. Рослини - символи України. Калина - найбільш шанована рослина в Україні. Цілющі та лікарські властивості калини. Дуб – символ могутності та довголіття. Значення дуба в природі та житті людини. Верба - дерево життя. Народні звичаї, обряди, пов’язані з вербою. Вишня – символ рідної землі та України. Вишня – цінна харчова і лікарська рослина. Льон – основна прядивна культура в Україні. Лікувальні властивості льону, їх використання в народній медицині.

Волошки – символ ніжної і тонкої душевної краси. Лікувальні властивості волошки синьої. Соняшник. Значення соняшника в природі і народному господарстві. Мак – символ краси і молодості. Мак в обрядах нашого народу. Мальва – берегиня української оселі. Мальва в народних обрядах, казках, легендах.

Практична частина. Виготовлення колажу «Рослини-символи України». Виготовлення аплікації із рваних частин паперу «Гроно калини», «Вербові котики». «Могутній дуб». «Квітуча гілочка вишні», «Волошка», «Соняшник», «Червоні маки», «Мальви». Перегляд фото та відеоматеріалів «Вирощування та використання льону». Виготовлення аплікації з використанням насіння льону.

Екскурсія в природу з метою ознайомлення з різними видами верби в нашому регіоні. Екскурсія до Рівненського льонокомбінату.

7. Сезонні зміни в природі навесні. (22 год)

Теоретична частина. Весняні явища в житті рослин. Спостереження за погодою і сезонними змінами в житті рослин, тварин, у діяльності людини. Ранньоквітучі рослини та їх охорона. Тварини навесні. Народження малят у тварин. Весняно-польові роботи. Народний календар весняного циклу.

Практична частина. Конкурс малюнків «Весна очима дітей». Виготовлення листівок до Дня матері. Заповнення календаря погоди. Виготовлення аплікації з кольорового паперу «Первоцвіти», «Тварини».

Перегляд відео та фото матеріалів «Весняні клопоти тварин». Ознайомлення з насінням сільськогосподарських культур за колекцією насіння. Закладання дослідів на підвіконні «Город на підвіконні». Висівання насіння та висаджування розсади квіткових рослин на ділянці.

Екскурсія до парку. Спостереження за весняними явищами в житті рослин і тварин. Екскурсія до Рівненського зоопарку

Підсумок (4 год)

Підведення підсумків роботи гуртка. Екскурсія в природу.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати і розуміти:

- роль рослин і тварин у природі та їх значення;
- взаємозв'язок людини і навколишнього середовища;
- вплив сезонних погодних процесів на життєдіяльність рослин і тварин;
- взаємозв'язки живої і неживої природи;
- єдність людини і навколишнього середовища;
- види рослин і тварин регіону, занесені до Червоної книги України;
- поняття кругообігу речовин у природі;
- правила поведінки в природі.

Вихованці мають уміти і застосовувати:

- проводити прості фенологічні спостереження та оформляти їх результати;
- виявляти взаємозв'язки у прояві сезонної ритміки в живій і неживій природі;
- розпізнавати рослини і тварини своєї місцевості, які вивчалися;

- визначати риси пристосованості живих організмів залежно від середовища їх існування та доглядати за рослинами і тваринами живої природи.

Вихованці мають набути досвід:

- проведення простих фенологічних спостережень та оформлення результатів спостережень;
- догляду за рослинами і тваринами живої природи;
- участі в природоохоронних заходах.

Початковий рівень, другий рік навчання
НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№	Назва розділу	Кількість годин		
		теорети- чних	практичних	разом
1.	Вступ	3	3	6
2.	Тваринний світ України	20	40	60
3.	Екологія та здоров'я	9	18	27
4.	Спосіб життя і здоров'я	18	24	42
5.	Організм людини. Профілактика захворюванням	21	24	45
6.	Психічний розвиток	9	21	30
7.	Підсумок	3	3	6
Всього:		83	133	216

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступ (6 год)

Теоретична частина. Ознайомлення гуртківців з планом роботи гуртка. Правила техніки безпеки при роботі в кабінеті, під час проведення екскурсій в природу. Взаємозв'язки між неживою природою, рослинами і тваринами.

Практична частина. Екскурсія в природу «Осінні явища в житті тварин». Екскурсія в живий куточок.

2. Тваринний світ України (60 год)

Теоретична частина. Різноманітність тварин. Значення тварин у природі та в житті людини. Зв'язок між рослинним і тваринним світом. Комахи – найчисельніша група тварин на Землі. Суспільні комахи(бджоли, мурахи, джмелі). Риби, їх різноманітність. Земноводні та їх різноманітність. Різноманітність плазунів, їх роль в природі і житті людини. Птахи. Охорона птахів. Дикі та свійські птахи. Ссавці. Ссавці, занесені до Червоної книги України. Значення ссавців у природі та житті людини. Форми поведінки тварин. Свійські тварини. Правила догляду за свійськими тваринами. Собака – друг людини (різноманітність, породи, догляд). Кішки (різноманітність, породи, догляд). Гризуни, яких ми любимо (морські свинки, хом'ячки, шиншили). Ознайомлення із професіями у тваринницькій галузі.

Практична частина. Перегляд наукового фільму «Життя у світі тварин». Складання фото колажу «Тварини рідного краю». Складання ланцюгів живлення. Виготовлення аплікації в техніці квілінг «Метелик». Аплікації з кольорового паперу «Бджілка», «Акваріум з рибами». «Царівна жаба», «Черепашка», «Птахи» (сова, ластівка, снігур, лелека...). Виготовлення годівниць для птахів. Аплікація з паперу «Свійські птахи». Виготовлення з паперу пальчикового театру «Звірята». Створення колажу «Червонокнижні види тварин». Перегляд відеоматеріалів «Поведінка тварин у природі». Плетіння тварин з бісеру. Виготовлення фігурок з гіпсу «Свійські тварини». Виготовлення аплікації з ватних дисків «Вівця». Виготовлення витинанки «Собака- домашній улюбленець». Спостереження та догляд за тваринами живого куточку. Конкурс малюнків на захист безпритульних тварин.

Екскурсія в Рівненський зоологічний парк. Екскурсія в тераріум Рівненського зоопарку. Екскурсія в зоологічний музей МЕГУ.

Екскурсія у Зоопарк для ознайомлення з різноманітністю птахів.

3. Екологія та здоров'я (27 год)

Теоретична частина. Людина і природа. Негативний вплив забрудненого повітря на здоров'я людини. Сонячне світло і тепло. Вплив сонця на організм людини. Вода - джерело життя. Причини забруднення води. Рослини в житті людини, їх значення для здоров'я. Їстівні та отруйні гриби. Тварини в житті людини. Їх значення для здоров'я.

Практична частина. Створення колажу «Вплив довкілля людини на її здоров'я», «Лікарські рослини». Екологічні вікторини: «Екологія і здоров'я», «У світі тварин», «Без води — нема життя». Перегляд навчальних фільмів та відеоматеріалів. Розпізнавання їстівних та отруйних грибів за малюнками та відеоматеріалами.

Екскурсія до місцевого озера. Екскурсія в природу.

Екскурсія у Рівненський краєзнавчий музей «Природа рідного краю»

4. Спосіб життя і здоров'я (42 год)

Теоретична частина. Здоровий спосіб життя та його складові. Види біоритмів. Режим дня. Види відпочинку. Рухова активність у режимі дня. Сон, гігієна сну. Умови здорового сну. Здорове харчування- здорове життя. Їжа рослинного і тваринного походження. Фрукти, ягоди, мед – корисний для здоров'я десерт. Шкідливість надмірного споживання солодоців. Вітаміни; вміст їх у продуктах харчування. Надлишок та недостатність вітамінів. Шкідливість алкогольних напоїв, тютюну для дитячого організму.

Практична частина. Вікторина «Здоров'я — головне багатство людини». Проведення тесту «Біологічні ритми». Складання індивідуального режиму дня. Проведення ігор та забав, спрямованих на формування і зміцнення здоров'я. Проведення тесту «Хто ти: сова чи жайворонок?» Розроблення індивідуальних фізкультхвилинок. Вікторина «Корисні та шкідливі продукти». Ознайомлення з вегетаріанським меню. Вирощування вітамінних рослин на підвіконні (мікрогрін). Проведення тесту «Що корисно

їсти?» Створення колажу «Вітаміни». Складання раціону здорового харчування для дітей.

5. Організм людини. Профілактика захворювань (45 год)

Теоретична частина. Загальне уявлення про організм людини. Нервова система людини. Органи чуття людини, їх значення. Профілактика захворювань органів чуття. Поняття про ендокринну систему. Шкіра. Значення шкіри для організму людини. Догляд за шкірою. Опорно — рухова система людини. Запобігання захворюванням опорно — рухової системи. Поняття про серцево-судинну систему, її значення. Види кровотеч. Органи дихання. Запобігання захворюванням органів дихання. Поняття про травну систему, її значення. Профілактика захворювань органів травлення.

Практична частина. Ознайомлення з будовою людського організму за малюнками та презентацією. Проведення тесту «Права чи ліва півкуля?» Проведення тесту «Хороший зір». Проведення вправ для покращення зору. Проведення вправ на дотик. Визначення типу шкіри. Ознайомлення і правила застосування косметичних засобів. Правила надання першої медичної допомоги при отриманні травм. Перегляд відеоматеріалів про ендокринні захворювання, хвороби опорно — рухового апарату та їх лікування; серцево — судинні захворювання. Надання першої допомоги при кровотечах. Ознайомлення з будовою дихальної системи людини за малюнками та презентацією. Проведення вправ для дихання. Перегляд відеоматеріалів, найпоширеніші захворювання органів дихання. Ознайомлення з будовою травної системи людини за презентацією. Перша допомога при харчовому отруєнні.

6. Психічний розвиток (30 год)

Теоретична частина. Психічне здоров'я: поняття, структура. Емоції. Поняття про стрес. Його вплив на здоров'я людини. Квілінг, малювання,

бісероплетіння, музикотерапія, витинанка методи арттерапії. Пластилінотерапія - один з методів боротьби з психологічною перевтомою.

Практична частина. Розфарбовування антистресових малюнків. Створення колажу «Емоції». Виконання вправ для зняття стресу. Виготовлення виробів в техніці квілінг, бісероплетіння, витинання. Ліплення з пластиліну казкових героїв. Проведення тесту «Чи володієте ви позитивним мисленням».

Екскурсія в природу «Чарівний світ природи лікує душу».

7. Підсумок (6 год)

Теоретична частина. Підведення підсумків роботи гуртка. Завдання на літо. Завдання щодо збереження і зміцнення здоров'я та охорони природи влітку.

Практична частина. Створення колажу «Здоровим бути модно». Екскурсія в природу «Природа вчить, природа лікує». Збір лікарських рослин.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати:

- значення тварин в природі та житті людини;
- види тварин занесених до Червоної книги України;
- правила ведення фенологічних спостережень за тваринами;
- спостерігати і доглядати за тваринами куточка живої природи;
- валеологію як науку про здоров'я здорових;
- сучасний стан розвитку валеології;
- здоровий спосіб життя;
- сучасні оздоровчі системи та програми;

- шкідливі звички;
- біологічні та психологічні аспекти наркотичної залежності в підлітків;
- рухову активність і здоров'я підростаючого покоління;
- забруднення повітряного та водного середовища й здоров'я людини;
- радіаційне забруднення довкілля;
- проблеми харчування;
- правильне харчування;
- стрес як неспецифічний адаптаційний процес;
- взаємозалежність між духовним життям і фізичним здоров'ям людини;
- біологічне й соціальне в природі людини.

Вихованці повинні вміти:

- визначати найпоширеніших тварин;
- піклуватися про птахів взимку;
- вести фенологічні спостереження за тваринами;
- складові компоненти здорового способу життя;
- відмінність людського способу життя від тваринного; - сутність здорового способу життя людини;
- основи контролю й оцінку рівня соматичного здоров'я школярів;
- екологічні аспекти здоров'я;
- види забруднювачів (фізичні, хімічні, біологічні, радіоактивні);

- роль білків, жирів і вуглеводів у харчуванні людини; - вітаміни, мінеральні елементи та воду, їх вплив на здоров'я підлітків;
- недоліки в харчуванні сучасної людини;
- сучасні поняття про стрес;
- валеологічні аспекти духовної культури;
- програми духовного оздоровлення людини;
- проблеми здоров'я населення свого регіону;
- загальні закономірності розвитку організму людини.

Вихованці мають набути досвід:

- проведення простих фенологічних спостережень та оформлення результатів спостережень;
- догляду за рослинами і тваринами живої природи;
- участі в природоохоронних заходах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабин І. І., Царенко А. В., Черняк В. М., Яцук Г. Ф. Пізнай себе.
2. Барна М.М., Похила Л.С., Шевчик Л.О., Яцук Г.Ф. Біологія для допитливих. II частина. Царство тварини. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002. – 144 с.
3. Борейко В. Є. Екологічна етика та гуманне ставлення до тварин і рослин: метод. посіб. для вчителів / В. Є. Борейко, Н. А. Пустовіт. - К.: Логос, 2011. -79 с.
4. Булич Е. Г. Муравйова І. В. Валеологія. Теоретичні основи валеології. К., 1997. – 224 с.
5. Георгієв Ю. Клімат і регіональна еколого-географічна ситуація в Україні // Вісник Національної академії наук України. – 1994. - No 9-10. – С. 48-52.
6. Зелений пакет. Посібник для вчителя. - К.: ТОВ «Видавничий будинок «Аванпост-Прим», 2002. – 256 с.
7. Концепція фізичного виховання в системі освіти України // Фізичне виховання в школі. – 1998. – 32. – С.2-8.
8. Пустовіт Г.П. Екологічне виховання учнів початкових класів у позашкільних навчальних закладах. К.: 2002- 270 с.
9. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості. – К., 1996.
10. Матеріали до курсу «Валеологія». - Тернопіль: ТДПУО, ТОШО, 2002. – 232 с.
11. Самошкіна К. М. основні напрямки валеології в системі шкільної освіти // Валеологія: методичний бюлетень. - No 10.- Харків, 1995. – С. 5-9.
12. Сущенко Л. П. Соціальні технології культивування здорового способу життя людини. Запоріжжя: Запорізький держуніверситет, 1999. – 308 с.
13. Хижняк М., Голучиков М. Здоров'я дітей – критерій екологічної безпеки України // Український світ. – 1994. - No 5 – 12. – С. 33

14. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

15. Навчальна програма гуртка «Юні валеологи» (Дейдиш Л.А.), (Міністерство освіти і науки України, Національний еколого – натуралістичний центр Учнівської молоді, Навчальні програми з позашкільної освіти еколого – натуралістичного напрямку: еколого – біологічний (*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (Лист Міністерства освіти і науки України №1/11-6201 від 11. 06. 2018)*);

16. Навчальна програма гуртка «Рослин – символи України» комунального закладу «Станції юних натуралістів» Рівненської обласної ради (Навчальна програма з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку гурток «Рослини – символи України»;

17. Навчальна програма з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку: еколого-біологічний профіль «Природа рідного краю» *Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (лист Міністерства освіти і науки України від 11.11.2015 № 1/11-16378).*